

UDK: 32(497.5)-189/193
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 27. IX. 1993.

Dalekosežne posljedice netočnog pridijevanja: Je li bilo klerikalizma u Hrvata?

JURE KRISTO

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor koristi prigodu devedesetogodišnjice revije *Hrvatska straža* za osvrt na najznačajnije karakteristike vremena u kojem je nastala, njezinih pokretača kao i reakcija koje je izazvala. Također se kritički osvrće na historiografske prosudbe o tome.

Novo ideje, organizacije i pokreti rađaju se u prijelomnim vremenima. Takvi su događaji obično popraćeni, ako ne i nošeni, listovima, revijama i sličnim publikacijama. Rađanje revije »za hrvatsku naobraženu ruku« *Hrvatska straža* početkom dvadesetog stoljeća, točnije 1903. godine, naznaka je prijelomnosti vremena u kojem je nastala. Stoviše, ona je bila reakcija na tadašnje prilike duha, ali i oblikovateljica drugačijih duhovnih profila. Stoga 90. godišnjica ove katoličke revije nuka na razmatranje i vremena u kojem je nastala i njezina mogućeg doprinosa razrješenju dilema hrvatskoga društva na prijelomu stoljeća.

Fizionomija revije

Novopokrenuta je revija sama najbolje oslikala svoj duhovni profil. Produženi naslov naznačavao je da je časopis nakanjen »za kršćansku prosvjetu namijenjen nauci i književnosti«. Uvodni članak je objasnio da je razlog pokretanja časopisa, koji bi »ispovijedao i branio načela

¹ Revija je izlazila tromjesečno od 1903. do 1918. Počela je izlaziti u Krku, zatim se premjestila u Senj potom u Rijeku. Pored prvog urednika A. Alfirevića (1903.—1906.) uređivali su je F. Binički (1907.—1913.), te ponovno Alfirević (1914.—1918.). Velik broj članaka pisao je sam Mahnić, a među značajnijim suradnicima bili su svećenik biskupije, kasnije isusovac, i profesor A. Alfirević, isusovac i profesor u Senju Fran Binički, franjevac i profesor u Sarajevu Karlo Eterović, isusovac i profesor u Zagrebu Mijo Horrmann (potpisivao se i Horrman) i franjevac trećoredac Ignacije Radić. Mahnić se rijetko potpisivao ispod svojih članaka, a služio se raznim pseudonimima, kao Hrvatska straža, Doctor criticus, Stražar s Adrije, Čuvar s Jadrana, Kalifron, Katolik, Katinov, Et i sl.

kršćanske i zdrave filosofije«, »posljedak [...] trajnog proučavanja prilika, u kojima se danas nalazi javni naš život«. Po sudu urednika i njegova mentora, »protukršćanska struja« koja je dolazila sa Zapada već je bila utjecajna i među Hrvatima. Osim toga, »opaža se, da se kršćanstvo i njegove nauke ili izriječkom niječu, ili izopačuju i izvrću, ruglu se izlažu najsvetija vjerska otajstva, u najboljem slučaju razvodnjuju racionalistički. Vjera se postavlja u oprijeku sa znanostima. Gazi se bezobzirice kršćanski moral.« Uredništvo je nastojalo prikazati duhovnu klimu Hrvata statistički precizno. Trećina hrvatskih novinara i pisaca priznala se protukršćanski nastrojena; polovica njih, ne želeći se nikome zamjeriti, ako i nisu napadali kršćanstvo, nisu ga ni branili.¹ Uredništvo je napose bilo alarmirano činjenicom da ni pravi katolici uvijek ne dižu svoj glas u obranu kršćanstva. I oni su bili previše »obzirni.« *Hrvatska straža* nije namjeravala biti obzirna. Po zamisli uredništva, časopis je trebao stajati »na straži« jer je ono bilo uvjerenjeno da kršćanstvo još ima što reći: »Kršćanstvo je apsolutna religija, objavljena za sve vijekove, za sve narode, za sve faze ljudskog razvoja. Carstvo Kristove istine proteže se na sve grane djelatnosti i ljudskog života: znanosti i umjetnosti, i književnost i politika također mora se pokoriti Isusovim načelima.« Napokon, novi je časopis htio biti i odgovor na poticaj pape Lava XIII., koji je u Rimu ustanovio zbor »Praeservatio fidei«, organizaciju za očuvanje i obranu katoličke vjere.

Pokretači *Hrvatske straže* bili su svjesni da neće biti objeručke primljeni u hrvatskom društvu. Osjećali su da će im biti prigovoreno da su fanatici i razbijači narodnih snaga. Na prigovor fanatizma, odgovarali su da su svi branitelji svojih uvjerenja fanatici, uključivši hrvatske liberalne. Na prigovor razjedinjavanja narodnih snaga, pripomenuli su da su upravo protivnici kršćanstva razjedinili hrvatski narod, koji je uvijek bio kršćanski.

Pokretači revije i njihovo vrijeme

Iako su intencije revije jasne, duhovne prilike na koje je htjela reagirati bile su složene kao što su kompleksni bili i njezini pokretači, osobito njezin pravi roditelj, krčki biskup Antun Mahnić.

Ponajprije, još se u to vrijeme može u doslovnom smislu govoriti o hrvatskim zemljama, tj. razjedinjenim entitetima bez posebnog izgleda za političkim ujedinjenjem. Stoga je radi razumijevanja političkih problema na hrvatskim prostorima potrebno uzeti u obzir ono što se uvjetno može nazvati političkom geografijom. Stoljeća političkih, vjerskih i kulturnih utjecaja poništila su možebitne prvotne srodnosti slavenskih naroda i uzrokovala njihovo duhovno i tvarno razdvajanje. To je slučaj ne samo s Južnim Slavenima, nego i sa Slavenima općenito. Ta konstelacija raznolikih čimbenika napose je negativno djelovala na hrvatski narod; ostao je razdvojen po zasebnim zemljama (Banska Hrvatska sa

¹ Uredništvo, »Hrvatska Straža«, *Hrvatska Straža*, 1/1903., br. 1-9.

² Za ilustraciju ovakva stanja, časopis je od prvog broja počeo donositi listu »prijestupa« hrvatskih novinara i književnika.

Slavonijom, Međimurje, Dalmacija, Istra, Bosna i Hercegovina), međusobno izoliranih ne samo nepostojanjem cestovnih i željezničkih komunikacija nego i politički i duhovno. Stanje nije promijenjeno ni nakon dualističkog uređenja Monarhije potkraj šezdesetih (1867.). Dok je Banaska Hrvatska bila u sastavu Ugarske s njemačkim utjecajima, Dalmacija i Istra ostale su u sastavu austrijskog dijela Monarhije s jakom prisutnošću talijanske kulture, a Bosna i Hercegovina, inko administrativno pod upravom Austro-Ugarske, duhovno je ostala dijelom Turskog Carstva sa snažnim i rivalskim utjecajima hrvatske odnosno srpske kulture. K tomu, posljedice migracija, napose pod Turcima, kombiniranih s utjecajima islamske vjere i srpskog pravoslavlja bile su velika izmiješanost stanovništva, kultura i vjera u pojedinim područjima jugoistočnoga balkanskog poluotoka.

Suočeni, s jedne strane, s razjedinjenošću, a, s druge, sa znakovima nekadašnjih zajedničkih korijena, među Slavenima su se u različitim razdobljima javljali ideološki nacrti i politički programi za prevladavanje razjedinjenosti i ostvarenje zajedništva. Još od doba humanizma i reformacije jezična je srodnost poticala na traženje tog zajedništva. Očekivano, takve su ideološke formule postajale popularne i kod Hrvata, a jezična bliskost sa susjednim slavenskim narodima nudila se kao podloga za razvijanje takvih ideologija. Crkveni ljudi, poput srijemsko-bosanskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, kanonika Franje Račkoga i dr., služili su se takvim ideološkim projektima kako bi ostvarili što potpunije jedinstvo hrvatskoga naroda.

Ne tekao je i drugi proces, osobito tijekom 18. i prve polovice 19. stoljeća, proces oblikovanja nacionalnih entiteta, tj. stvaranja nacija u modernom smislu riječi. U tom procesu jezična srodnost više nije bila dostatna; političke, kulturne i državničke institucije bile su jednako važna, ako ne i bitnija obilježja nacionalne individualnosti od jezične bliskosti.⁴

Razumljivo je da su ta dva procesa nerijetko bila u međusobnoj opreci, a među njima je postojala određena napetost. To se nije moglo izbjeći ni na hrvatskim prostorima. Dapače, tu je bilo još teže izbjeći takve napetosti, jer je hrvatski narod postao nacionalno svjestan u uvjetima teritorijalne i političke razjedinjenosti. Stoga je temeljna konstanta hrvatskoga političkog programa, osobito tijekom 19. stoljeća, težnja za teritorijalnim ujedinjenjem i osiguranjem jedinstvene hrvatske države. Pri tome je realno pitanje jesu li Hrvati mogli, kao što Cesi nisu, zamisliti razgradnju Monarhije, makar i federalizacijom.⁵ Izgleda da su Hrvati mogli zamisliti federalizaciju Monarhije, premda su teško mogli predočiti njezinu radikalniju razgradnju. To nije spriječilo hrvatske narodne vođe da se zauzimaju za hrvatske nacionalne interese održavotvođenja hrvatske nacije na temeljima hrvatskoga državnog prava, projekta kojega su predstavnici bili Ante Starčević i Eugen Kvaternik. Borba za

⁴ Usp. P. Korunić, »Hrvatski nacionalni i politički program 1948./49. godine. Prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i države Hrvatske«, *Povijesni prilozi*, 11/1992., 184.

⁵ A. J. P. Taylor, *Habsburška Monarhija 1809-1918*, s engleskog preveo Omer Lakomica, Znanje, Zagreb, 1990., 181.

ostvarenje toga političkog cilja obilježila je hrvatsku povijest 19. stoljeća te se sva druga događanja okreću oko nje kao oko svoje osi. Hrvanje protagonista i oponenta hrvatskoga nacionalnog održavotvorenja bilo je u središtu hrvatskoga političkog djelovanja druge polovice 19. stoljeća, a razlike u strategijama za ostvarenje tog cilja stoje u temelju različitosti dviju glavnih političkih stranaka, *Neodvisne narodne stranke* i *Hrvatske stranke prava*. Ovisno o hrvatskim pokrajinama, unutarnji oponenti hrvatskog ujedinjenja bili su mađaroni na sjevernom, aneksionisti ili autonomasi na južnom dijelu hrvatskog etničkog i državnog prostora, te pravoslavni posrbljeni živalj na oba prostora.

No, potkraj 19. stoljeća događaju se na hrvatskom duhovnom prostoru značajni pomaci: među pravašima se zbio rascjep, pojavila se mladež s novim i neobičnim idejama, pojačao se utjecaj europskog liberalizma; na sve to neki su krugovi u Katoličkoj crkvi reagirali na organizirani način.

Stranka prava rascijepila se na *Maticu stranke prava (domovinaši)*, po listu *Hrvatska domovina*, na čelu s Folnegovićem, i *Čistu stranku prava (frankovci)*, po vodi Josipu Franku, uz kojeg su pristupili, uza starog A. Starčevića, Eugen Kumičić i Mile Starčević.

Grupa sveučilišne mladeži spalila je prigodom vladareva posjeta 1895. godine na Trgu bana Jelačića mađarsku zastavu. Bio je znak da se među mladima događaju značajni idejni pomaci, što su uskoro potvrdili i oni koji su bili protjerani sa Sveučilišta i oni koji su ostali. Izlazeći s publikacijama — u Pragu s *Hrvatskom misli*, u Zagrebu s almanahom *Narodna misao*, obje 1897. godine — mladež je pokazala da ih motiviraju ideje kojima su navještali raskid s postojećim duhovnim vrednotama hrvatskoga kulturnog prostora. Umjesto pravaškog inzistiranja na hrvatstvu hrvatskog etničkog prostora, proklamirali su slogu Hrvata i Srba; umjesto katoličkoga značaja hrvatske kulture, okrenuli su se protiv njega (nazvali su ga klerikalizmom); umjesto naslanjanja na tradicionalne vrijednosti kulturnoga ozračja, odstranili su sve što su zastupali »stari«; umjesto nastavljanja na ostvarenjima prethodnika, tražili su uzore izvan nacionalne kulture i u tuđim ideologijama (slavenstvo, liberalizam).

Na hrvatskim prostorima, napose u svehrvatskom središtu, gradu Zagrebu, počeo se potkraj 19. stoljeća udomaćivati drugačiji tip liberalizma. Bila je to borbenija vrsta, s protucrkvenim nabojem, spremna na što veće ograničavanje prisutnosti Crkve u društvu, pa i eliminiranje vjere iz naroda.

Potrebno je objašnjenje u svezi s liberalizmom. Ta pojava 19. stoljeća ne zanima me, kao što nije zanimala ni pokretače katoličke revije, ukoliko predstavlja zatvoreni sustav društvenih vrijednosti.⁶ Više od izričito iz-

⁶ Od šture literature o liberalizmu na hrvatskom spominjem: Norberto Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, Novi Liber, Zagreb, 1992. (Or. *Liberalismo e democrazia*, Franco Angeli Libri, Milano, 1988.); Mirjana Gross, »Liberalizam i klerikalizam u hrvatskoj povijesti (19. i početak 20. stoljeća)«, *Nashe teme*, 31/1987., br. 6-7, 346-358; Mirko Juraj Mataušić, »Odnos Katoličke crkve prema najnovijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848-1900«, *Bogoslovska smotra*, 60/1985., br. 1-2, 196-215.

raženih vrijednosti (sloboda, prirodno pravo, prosvjeta, natjecanje, progres, jednakost pred zakonom, ustavna država), zanimaju me filozofske i ine pretpostavke, da ne kažem predrasude, liberalizma. Drugim riječima, u ovom radu ne analiziram ekonomsku, pa ni društvenu i političku dimenziju liberalizma; čak ni vjerski liberalizam nije trenutno neposredan predmet mojih razmišljanja. Taj mi je sustav ideja samo utoliko zanimljiv ukoliko predstavlja svjetonazor oprečan onome koji je do njegove pojave providala Katolička crkva. Utoliko držim *posljedice* liberalističkog svjetonazora za idejno usmjerenje intelektualne elite, građanstva, a i širih narodnih slojeva zanimljivijima od pojedinačnih opredjeljenja liberalnog sustava. Držim da su te posljedice bile vidljive i na hrvatskim prostorima na prijelomu stoljeća. Stoga mi se čini legitimnim odčitavati utjecaje liberalizma u novim pojavama na hrvatskim horizontima na istjeku 19. stoljeća, kao naprednjaštvu, hrvatskoj modernosti, masonstvu, politici «novoga kursa», socijalizmu, radičevštini i sl. Kada je, dakle, u ovom članku riječ o liberalizmu, prvenstveno se misli na protukatolicizam kao manje-više direktnu posljedicu liberalnog svjetonazora. S tim u svezi, možda je potrebna još jedna napomena. Nadam se da je suviše isticati kako se kritikom liberalizma 19. stoljeća i njegovih posljedica ne želim doticati sadašnjih političkih stranaka, koje se, barem imenom, naslanjaju na vrednote liberalizma.

Jedan od znakova pojačane prisutnosti liberalizma na hrvatskim prostorima bio je devedesetih godina ponovna pojava masonstva ili slobodnozidarstva u Hrvatskoj. Poslije osnutka prve masonske lože u postfrancuskom razdoblju u Sisku 1873., o utemeljenju masonske lože u Zagrebu odlučeno je 1891. u vrijeme gospodarske izložbe.⁷ Izložbu su posjetili predstavnici peštanske lože »Democratia« i odredili Ivana pl. Bojničića, lektora mađarskog jezika, da pokrene osnutak lože u Zagrebu. Prvi zagrebački članovi masonerije bili su primljeni u peštansku ložu, a na sastanku 14. rujna 1892. u hotelu Royal odlučili su osnovati ložu »Hrvatska vila«. Za prvog starješinu zagrebačke organizacije bio je izabran I. Bojničić, za tajnika Adolf Mihalić, a za besjednika F. Folnegović. Prvo sastajalište zagrebačke lože bilo je u jednom stanu u Hlci 49.⁸

⁷ Usp. *Masonerija u Hrvatskoj*, Zagreb, Moderna socijalna knjižnica (MOSK), sv. 6, 1934., 19—26. Za potpuniju povijest masonstva u hrvatskim krajevima prije i poslije toga datuma v. *Sto je Masonerija?*, sv. 5, Zagreb, 1934.; *Masonerija u Hrvatskoj*, drugi dio, MOSK, sv. 20, Zagreb, 1936.; *Masonerija u Hrvatskoj*, treći dio, MOSK, sv. 21, Zagreb, 1936.; *Masonerija u Hrvatskoj*, četvrti dio, MOSK, sv. 26, Zagreb, 1936.; Mirko Glojnaric, *Masonerija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1941.; Ivan Mužić, *Masonstvo u Hrvata*, Crkva u svijetu, 2. izd., Split, 1983.; I. S. Smitso, *Masonstvo, Crkva u svijetu*, Split, 1984.; Antun Pinterović, »Počeci masonerije u Hrvatskoj«, *Hrvatska Revija*, München—Barcelona, 29/1979., sv. 4, 658—664; Nedjeljka Luetic-Tijan, »Mreža tajnih moći«, *Hrvatska Revija*, 35/1985., sv. 1 (137), 55—80.

⁸ Prvi masoni u Zagrebu bili su: Spiro Brusina, Ivan Balaško, Robert Fischbach, F. Folnegović, Antun Dutković, A. Mihalić, Edmund Kolmar, Sandor Weiss de Polna, Julius Hübn, Eugen Bothe, Slavoljub Bulvan, Stjepan Kosovac, Josip Peicicz, Milan Krešić i Antun Vukanović. Simon Frangeš je bio primljen, nakon druge molbe, 1892. Treba napomenuti da se neki slobodnozidarski članovi nisu hteli priključiti zagrebačkoj loži. Među ovima su bili Hübn, Weiss i Krešić. Shvatili su rad lože neprikrivenim šticejem mađarskih interesa te, dosljedno, protunarodnim.

Program masonske organizacije u Zagrebu nije bio samo protunarodan nego i protukatolički. To se potvrđivalo i Khuenovom zaštitom njihova rada. Ban mađaron godinu je dana ranije (1891.) prisilno umirovio Kostu Vojnovića, profesora na Pravnom fakultetu, i Antuna Frankia, profesora na Bogoslovnom fakultetu. Time je htio napakostiti Strossmayeru, kojemu su obojica bili veliki prijatelji, ali je bio motiviran i činjenicom da su oba profesora bili gorljivi zagovornici katoličkih interesa. Po osnutku masonske lože u Zagrebu, Khuen je srdačno primio njene predstavnike i obećao im svoju asistenciju. Kada je Aleksandar Bresztyenszki (1843.—1904.), profesor na Pravnom fakultetu i osvjedočeni katolik, ustao protiv masona, ban je i njega 1894. umirovio.⁹ Osim toga, jedan ugledniji slobodnozidarski član, Franko Potočnjak, pisao je žučljive anti-klerikalne članke u splitskom socijaldemokratskom listu *Sloboda*.¹⁰ Jedan drugi mason, F. Spevec, profesor prava na Zagrebačkom sveučilištu, nije se ustručavao upotrijebiti saborske sjednice za omalovažavanje Crkve i njezinih institucija.¹¹ Masonima je pristupio čak i pravaški narodni zastupnik Fran Polnegović.¹² Također, riječka loža »Sirius« (osnovana 1901.) imala je u programu borbu protiv »klerikalizma.«¹³

Kako su isusovci bili omiljena meta napada u to vrijeme, objavljena je brošura na talijanskom i protiv njih. Protukatolištvu liberala pridružilo se i ono *Srbobrana* i pravoslavne Crkve.¹⁴

Katoličko je svećenstvo reagiralo na te pojave kao i na pokušaj uvođenja lieralnijega ženiđenog zakonodavstva. Pojavilo se i prvo organizirano reagiranje na te pojave. Katoličko je svećenstvo bilo napose aktivno, i uspješno, za izbore 1897. godine, usprkos nastojanjima vladinih krugova da to spriječe.¹⁵ Okupljeni oko dnevnika *Obzor* i ideja biskupa Strossmayera, ponajviše je ono bilo iza stvaranja Koalirane opozicije u kolovozu 1896., koja se pojavila na izborima sljedeće godine. Bio je to savez domovinaških pravaša i obzoraša, savez koji je stajao na kršćanskim

⁹ Bresztyenszki je kasnije pisao niz članaka u *Katoličkom listu* o masoneriji, koji su kasnije, Strossmayerovom potporom, bili objavljeni kao posebna brošura pod naslovom *Bi li išli u framasime?* Bresztyenszki se rodio u Pročcu kod Dugog Sela, a umro je u Plesu kod Zagreba. Bio je pravnik, političar i zauzeti katolički djelatnik. Pravne nauke studirao je u Zagrebu i Pešti i doktorirao je 1868. Godine 1869. preuzeo je katedru hrvatsko-ugarskoga privatnog prava na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu, gdje je 1873. postao redovni profesor. Bio je jedanput rektor Sveučilišta (1880./81.), a neko je vrijeme bio gradski zastupnik u Zagrebu. Zbog političkih razloga umrovljen je 1894. godine. Bio je dugo zastupnik u Hrvatskom saboru, gdje je često držao govore protiv Khuenova režima. Jedno je vrijeme (1896.—1901.) bio urednik časopisa za ekumenizam *Balkan*, koji je bio pokrenuo vrhbosanski nadbiskup J. Stadler.

¹⁰ Potočnjakov sumišljenik V. K. [Vitimir Korać] ove je članke kasnije objavio u knjižici F. Potočnjak, *Pogledi na klerikalizam u Hrvatskoj*, Budimpešta, 1904.; usp. KL 51/1900., br. 24, 185—88.

¹¹ Usp. F. Plevnjak, *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva*, Zagreb, 1910., 442—443.

¹² I. Mužić, *Masonstvo u Hrvata*, 57—58.

¹³ *Isto*, 59—62.

¹⁴ *Katolički list*, 50/1899., 174—175.

¹⁵ Opširnije u R. Lovrenčić, *Geneza politike »Novog kursa«*, Zagreb, 1972., 53.

katoličkim načelima, što je u danim okolnostima samo značilo da se suprotstavila vladinim kandidatima. Vlada je, međutim, htjela spriječiti uspjeh Koalirane opozicije nastojeći poništiti rezultate izbora.¹⁶ Kako je vidljivo iz saborskih rasprava o izvješću Odbora za verifikaciju i imunitet o izbornim prosvjedima, vlada je optuživala opoziciju za organiziranje protesta širokih narodnih slojeva (napose žena), služeći se mogućnošću uvođenja civilnoga braka radi zastrašivanja i pritiska na izbornike.¹⁷ Stoviše, izvjestitelj Odbora, dr. Sandor Egersdorfer, direktno je osudio uporabu vjere u političkoj agitaciji.¹⁸ Opozicija je, s druge strane, optuživala režim za uporabu raznih vrsta prisile na izbornike, uključujući i umorstvo.

Hrvatska je historiografija locirala pojavu »klerikalizma« u Hrvatskoj u tu nespokojnu 1897. godinu. Navodno je klerikalizam, tj. »težnja da više svećenstvo zadobije kontrolu nad političkim i društvenim životom i da ga usmjerava«,¹⁹ bio odjek sukoba vlade i Crkve u Ugarskoj. Ta navodna volja za političkom kontrolom očitovala se u kritici hrvatske koalicije Khuenova režima zbog protucrkvene djelatnosti u Hrvatskoj. Nije na čast historiografiji što je uzela sud Egersdorfera i drugih istomišljenika kao meritornu ocjenu događanja potkraj prošlog stoljeća. Naime, i pored slabo utemeljenih međusobnih optužaba i sitničavih zadjevica sabornika, saborske rasprave otkrivaju da su se u hrvatskom društvu na kraju stoljeća sukobila dva svjetonazora. Uvjereni u lojalnost hrvatskoga puka Crkvi, katolički svećenici predstavljali su se kao istinski branitelji hrvatskih političkih interesa i štitiitelji hrvatskoga seljačkog naroda. S druge strane, liberalno usmjereni vladini ljudi, k tomu »mađaroni«, bili su uvjereni da katoličko svećenstvo zaglupljuje narod i prijeći ga da postane dio »modernoga«, »progresivnoga« svijeta, odvrćući ga od usvajanja suvremenog zakonodavstva. Dok su prvi mislili da je u inovaciji neminovna propast, drugi su vjerovali da samo u njoj može biti spas; po inerciji ideološkog sraza, ni jedni ni drugi nisu se mnogo brinuli o stvarnom sadržaju suprotstavljenih ponuda.²⁰

Katolički su svećenici, osporavani svećenički saborski kandidati, odlučno pobijali optužbe o uporabi vjere u političke svrhe, prigovor koji se manje-više svodio na zamjerke o zastrašivanju naroda civilnim brakom.²¹ Umjesto uporabe vjere u političke svrhe, opozicijski svećenici jednodušno su tvrdili da se narod bunio zbog državne birokracije i nepravdi

¹⁶ Vlada je zanijekala valjanost izbora sljedećim sabornicima: Franu Vrbaniću, Franji Racingeru, Ignjatu Briću, Josipu Pasariću, Gjuri pl. Bedekoviću, Ivanu Ružiću i Marijanu Derencinu. Slijedom rasprava u Saboru, svima je izbor bio poništen (*Stenografski zapisnici i prilozi Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodište 1897.—1902.* (dalje: SZHS), Zagreb, 1899., I, 1, 496—498).

¹⁷ SZHS, I, 1, 128.

¹⁸ *Isto*, 129.

¹⁹ J. Sidak, M. Gross, I. Karaman i D. Sepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914*, Zagreb, 1986., 156.

²⁰ Za suvremenu raspravu o odnosu liberalizma i kršćanstva v. S. Brestyenszky, »Liberalizam i kršćanstvo«, *Katolički list* (Zagreb), 48/1897.

²¹ V. opovrgnuće Franje Racingeru, SZHS, I, 1, 188.

sustava koji većinska stranka neprestano održava.²⁷ Štoviše, kako je Josip Zorić ustvrdio, »išlo se je sistematski za tim, da se ugled svećenstva ruši i to na jednostavnu prijavu ili denuncijaciju, za koju se je uvijek kasnije saznalo, da je izhitrena i izmišljena«²⁸. Hegedić je bio uvjeren da zna točan razlog napadaja na svećenstvo: napadani su jer su bili 'patriotično, opozicionalno svećenstvo'.²⁹

Za upotpunjenje opisa duhovne atmosfere na hrvatskim prostorima potkraj prošlog stoljeća potrebno je spomenuti i neka događanja unutar Katoličke crkve koja su podgrijavala protukatoličko raspoloženje. Tu je ponajprije bilo pitanje slavenske službe Božje. Iako je ono bilo najviše aktualno u Dalmaciji i Hrvatskom primorju, uzburkalo je cjelokupni hrvatski duhovni prostor. Liturgijski je jezik oduvijek bio i političko pitanje; napose je to bio slučaj sa staroslavenskim jezikom u hrvatskim krajevima gdje je bio službeni liturgijski jezik. Očekivano, pitanje upotrebe slavenskoga jezika u liturgiji nije uvijek bilo bez problema.³⁰ Neposredan povod ponovnom uzbuđivanju duhova bila je odluka rimske kongregacije za širenje vjere (*De propaganda fide*) od 5. kolovoza 1898. kojom se potvrdilo prijašnje stajalište da je staroslavensko bogoslužje povlastica samo određenih župa, pa i crkava, a ne naroda. Liberalni krugovi u hrvatskim zemljama odmah su to protumačili kao još jedan udar ionako neprijateljskoga, »latinaškoga« Rima prema pravednim težnjama hrvatskoga naroda za nezavisnošću. Na duhovnom prostoru u kojem su slobodni zidari već bili izborili svoje mjesto, i utjecaj, i u kojem je liberalizam postajao osnovnom potkom novog svjetonazora, napadi na navodne protuhrvatske radnje Sv. Stolice uklapali su se u nastojanja da se utjecaj Katoličke crkve u hrvatskom narodu svede na minimum. Crkveni ljudi nisu pomogli sebi samima ogradom da je pitanje liturgijskog jezika (u tom slučaju glagoljice) isključivo unutarnje pitanje Crkve.³¹ Time su samo davali povoda ionako spremnim kritičarima da ih optuže za pokleknuce pred diktatima Rima, pa i onda kada je riječ o nacionalnim interesima. No, nacionalni interesi, uistinu, nisu bili

²⁷ V. Hegedić je rekao: »[...] drugdje morate tražiti uzroke uspjehu našemu. Morate ih tražiti u probudjenoj hrvatskoj svijesti, a drugo u nevolji hrvatskoga naroda, u koju ste ga rinuli. U probudjenoj hrvatskoj svijesti, jer Hrvat više ne će, da bude tuđinu služio, već hoće da bude gospodar u svojem. [...]«
Ali hrvatski narod [...] dobro zna, da se vi ne ćete staviti na temelj hrvatskoga državnog prava, on zna, da je vaše nastojanje, da se Hrvatska razpline u magjarskoj jedinstvenoj državi, pa zato se opire proti vama, opirati će se proti vašemu nastojanju i boriti pa makar i svojom vlastitom krvlju.« (SZHS, I., 1, 216).

²⁸ SZHS, I., 1, 247.

²⁹ Isto, 210. Navodnike s jednim znakom upotrebljavam u slučajevima kad je citat vjeran izvornom značenju ali su promijenjeni padeži i slične preinake, što ne predstavlja doslovno citiranje.

³⁰ Za kraću povijest pitanja slavenskoga jezika u liturgiji i Strossmayerove uloge u njemu v. Ivan Vitezić, »Die Römisch-Katolische Kirche bei den Kroaten«, u *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, ur. Adam Wandruszka i Peter Urbanitsch, 5 sv., IV., 332-398.

³¹ Usp. *Vrhbosna*, 1901. (20. lipnja i 5. kolovoza), 1902. (5. travnja) i 1903. (20. studenoga).

posrijedi, ako je kritika o bespogovornoj poslušnosti Rimu i bila na mjestu. Ali hrvatski su biskupi i po tome bili ljudi svoga vremena. U procijepu između liberalne kritike papinstva i branjenja nacionalnih interesa, hrvatski, kao i drugi biskupi, nisu si mogli dopustiti javno suprotstavljanje Sv. Stolici. No, to ne znači da bi drugačiji stav hrvatskih biskupa znatnije otupio kritičku oštricu nabrušenih liberala. Svaka je manifestacija odanosti hrvatskih katolika Sv. Stolici bila dočekivana na kritičke vile. Pripremajući se za Prvi svehrvatski katolički kongres, crkvena je hijerarhija htjela obilježiti kraj stoljeća hodočašćem hrvatskoga vjerničkog puka u Rim na poklon Papi i posvetom mladeži Srcu Isusovu. Liberalni su krugovi podignuli svoj glas kao da je u najmanju ruku to bila najvažnija stvar hrvatskoga narodnog bića.

I događaji vezani uza Zavod sv. Jeronima u Rimu, koji su 1901. godine izrastali u aferu, podavali su se kritičkom raspoloženju mladih hrvatskih liberala. Te je godine papa Lav XIII. breveom »Slavorum gentem« od 1. kolovoza ukinuo Zavodov gostinjac i kaptol te osnovao novu instituciju Kolegij sv. Jeronima za hrvatski narod (*Collegium Hieronymianum pro croatica gente*). Hrvatski liberali vjerojatno nisu ni znali kakva se diplomatska mreža splela oko naziva te institucije.²⁷ Mađare, kao i njihova eksponenta u Zagrebu bana Khuena, smetao je spomen hrvatskoga imena u naslovu kolegija, iako je uporaba riječi *gente* umjesto *natione* za označavanje naroda, nacije, već bila kompromis. Nakon negodovanja Talijana i tvrdnje da oni imaju pravo na kolegij, Papa je odlučio ne objaviti breve. Vijest o tome kasno je stigla u Zagreb jer je dokument, na opće zadovoljstvo hrvatskoga puka, već bio objavljen 14. kolovoza 1901. godine u *Katoličkom listu*. Sivari sa Zavodom zaoštrile su se 29. kolovoza 1901. kada ga je grupa »italo-dalmatinaca«, vođena grofom Titom Alacevichem, zauzela. Uključile su se talijanske i austrougarske vlasti. Papa je popustio pred zahtjevima i odlučio da ime Zavoda ostane nepromijenjeno, tj. *Collegium Hieronymianum Illyricorum*.

Očekivano, mnogi u Hrvatskoj bili su ogorčeni zbog takva obrata. Liberali su jedva dočekali takav ishod jer su imali u rukama »čvrste« argumente o protuhrvatskoj djelatnosti papinskoga Rima, ali i domaćih biskupa.²⁸ Događaj je napose išao na vodu onima koji su zagovarali odmaknuće Hrvata od Rima i osnivanje »narodne crkve.« A takvih je bilo među Hrvatima ne samo na kritičnom prijelazu nego i tijekom cijeloga 20. stoljeća. Hrvatski kritičari postupaka Crkve nisu bili svjesni koliko su napora hrvatski biskupi, napose Strossmayer i Stadler, uložili da se hrvatskome zavodu u Rimu sačuva hrvatski karakter.²⁹

Spomenimo i to da naprednjaci nisu mogli zaboraviti ni katolički kongres u Zagrebu 1900. godine niti pustiti na miru »klerikalizam« koji

²⁷ Opširnije o Zavodu v. Juraj Madjeric, *Hrvatski zavod sv. Jeronima (Collegium s. Hieronymi Illyricorum) u Rimu 1453-1953*, Rim, 1953.

²⁸ Taj je stav još prisutan kod I. Mužića, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split, 1969., 44, iz kojeg je vidljivo nepotpuno poznavanje svih relevantnih činjenica.

²⁹ V. Andrija Šuljak, »Biskup J. J. Strossmayer i nadbiskup Stadler«, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo, 1986., 121-136 (131-135).

su tamo prepoznali. U znak proslave za izbornu pobjedu u Akademsko potporno sveučilišno društvo, izdali su 1902. brošuru *Poraz i slavije*. »Poraz« se odnosio na »klerikalce«, a »slavije« na naprednjake. U brošuri su naprednjaci definirali svoje poimanje »klerikalizma« i svoju odluku da mu se odupru. Klerikalizam je ideja po kojoj se »interesi hrvatskog naroda identificiraju s interesima jednog staleža«. Taj stalež je svećenički, osobito vrh hijerarhije — biskupi, koji zahtijeva da se narod »stavi pod vodstvo episkopata«. Naprednjacima je takav zahtjev bio utoliko neprimjereniji što je posrijedi bio onaj episkopat »koji ga je, uz male častne iznimke u novijem kulturnom i političkom životu uvijek ostavljalo na cjedilu«. Mislili su na događaje vezane uz Zavod sv. Jeronima u Rimu i pitanje slavenske liturgije u kojima su naprednjaci očitavali izdajničke radnje katoličke hijerarhije.²¹ I Supilo je mislio kao i naprednjaci. Opravdavajući svoju politiku »novoga kursa« unatoč suprotnim pokazateljima, Supilo je dobar dio krivnje svalio na »klerikalizam«, pridajući mu nevjerojatne dimenzije.²²

To su neke od važnih koordinata hrvatskoga duhovnog prostora potkraj prošlog stoljeća, odrednice koje naznačuju pojačanu prisutnost liberalnih ideja i na hrvatskom prostoru. K tomu treba dodati i liberalnije učenje pojedinih katoličkih teologa. Slijedom prve socijalne enciklike pape Lava XIII. *Rerum novarum* od 1891. godine, katolički su se teolozi osmjelili krenuti novim putovima u teološkom razmišljanju. Opća orijentacija njihova razmišljanja bila je vidljiva i iz naslova nekih od najutjecajnijih knjiga. Herman Schell izdao je 1897. knjigu *Katolicizam kao princip napretka*, dok je Josef Müller svoju knjigu naslovio *Reformirani katolicizam* (1899. i 1900.), a Albert Ehrhard je pisao o *Katolicizmu i dvadesetom stoljeću*. Schell je argumentirao o potrebi promjene katoličkih učenja. Müller, koji je izdavao liberalnu reviju *Renaissance* i puno pisao u *Dvadesetom stoljeću*, u dvosveščanoj je knjizi dokazivao da se katolička teologija mora oslanjati na modernu filozofiju, a Crkva mora promijeniti dosta u svojoj praksi, kao celibat za svećenike, asketizam i drugu tradicionalnu vjersku praksu, kako bi moderni čovjek mogao lakše prihvatiti kršćanstvo. Ta je knjiga napose bila popularna među hrvatskim svećenstvom, što se prelijevalo i na svjetovnjake; poimanje kršćanstva braće Radića, naprednjaka, mladohrvata i drugih liberalnih grupacija u Hrvatskoj treba tražiti i u takvim utjecajima. I knjiga profesora bečkog sveučilišta A. Ehrharda bila je vrlo popularna u tankom

²¹ *Poraz i slavije*, Zagreb, 1902., 11.

²² Na čelu Napredne omladine u to vrijeme bio je Hinko Krizman, kasniji član masonerije. Njegov ne baš svijetli utjecaj na hrvatskome društveno-političkom polju seže u neku ruku sve do naših dana. Bio je, naime, instrument u podizanju optužnice protiv zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca 1948. godine, slijedom koje je nadbiskup bio osuđen na šesnaest godina prisilnog rada i pet godina gubitka građanskih prava.

²³ »U jednu rječ: klerikalizam, ili furtimaštvo imalo je u Hrvatskoj veliku i širu zadaću, da zarobljivanjem duhova i terorizmom sa Vragom, Paklom i Framasunima vražjim anđelima, skući hrvatsku narodnu politiku u kolotečinu pokornosti svećenstvu, jezuitima, episkopatu, dakle, in ultima linea, vlastodršcima i sistemu, tiešeci ga fatom morganom velike i slobodne Hrvatske, samohrvatske i katoličke, koja se po takvoj politici nikada ostvariti ne će i ne može.« (F. Supilo, *Politika u Hrvatskoj*, Zagreb, 1911., 136).

sloju čitateljstva teološke literature među južnim Slavenima, što je vidljivo iz osvrta na nju u *Katoličkom listu, Vrhbosni* i slovenskom *Obzorniku*.²³

Ipak su, barem u krugovima više hrvatske katoličke hijerarhije, bili popularniji protuliberalni crkveni djelatnici i teolozi. Dok se *Katolički list* kritički osvrtao na knjige liberalnih teologa, objavio je članak biskupa Kepplera protiv katoličkog liberalizma s odobravanjem i na pouku domaćim liberalima.²⁴ Keppler je argumentirao da se Crkva ne smije povoditi za kulturom i jednostavno joj se prilagođavati; umjesto prilagođavanja, treba kulturu kritički ocijeniti da bi se moglo prihvatiti što je dobro a odbaciti što je zlo. Crkva se, naime, mora reformirati slušajući naputke Duha Svetoga a ne duha vremena. Još je ranije taj zagrebački mjesečnik objavio seriju članaka istaknutoga katoličkog laika i političkog vođe dr. Sandor Bresztyenskog o liberalizmu i kršćanstvu.²⁵ Premda je Bresztyenszky na početku priznao da »liberalizam [u hrvatskim zemljama] nije do sada [...] postigao onih vanjskih uspjeha, kojima se ponosi u ostalim d[il]jelovima austro-ugarske monarhije, a najpače u Ugarskoj«, nastavio je upozoravati na njegovu prisutnost kod nekih »mjerodavnih muževa«.²⁶

U takvoj se duhovnoj atmosferi pojavio u Hrvatskoj Antun Mahnić (1850.—1920.). Kada je 1896. iz Gorice došao u Krk za biskupa te male otočke biskupije, to se nije zabilježilo kao značajan događaj. Uostalom, carevinski su ga političari i predložili za to mjesto kako bi ga se riješili, a domaće svećenstvo, osjetljivo na povrede nacionalnog osjećaja, nije se radovalo dolasku jednog »stranca« za biskupa, k tomu osvjeđenog protivnika staroslavenske liturgije. Sva ta raspoloženja su se, međutim, uskoro promijenila, jer se novi biskup pokazao osjetljivim prema nacionalnim osjećajima svoga novog stada, a njegova predanost radu i organiziranju u novoj je okolini samo dobila novi poticaj. Godine 1899. Mahnić je osnovao tiskaru Kurykta te počeo izdavati list *Pučki prijatelj*, prvi pokušaj u značajnom slijedu publicističkih pothvata.

Ništa nije tako uzbudivalo biskupa Mahnića kao ideje liberalizma. Biskup je i došao s lošim predispozicijama prema njemu. U listu *Rimski katolik*, koji je izdavao prije dolaska u Krk, zastupao je nužnost *dijeljenja duhova*, izražavajući to zahtjevom za opredjeljenjem *ili/ili*: ili s Kristom ili s Belialom, poglavicom đavolskim; ili liberal ili »pravni« katolik. Uistinu, osnovna značajka njegova gledanja na stvarnost bilo je kruto perfekcionističko dijeljenje na crno i bijelo, dobro i zlo, istinu i neistinu. Vjerovao je da čovječanstvo živi u istini ili neistini, ili je u taboru Kristovu ili u Belialovu. Tu je beskompromisnost zadržao sve do kraja života. Uvjeran u sposobnost ljudskog razuma da dokuči istinu i siguran kako se ona nalazi u njegovoj Crkvi, k tomu optimalno izražena u aristotelovsko-tomističkom sustavu, svojom je istinom sudio o

²³ V. M. Hoffmann, »Liberalizam i liberalni katolicizam«, 33. *Hrvatska straža*, 1/1903., 38—61, 192—215, 329—349, 471—485.

²⁴ *Katolički list*, 1902., br. 27.

²⁵ *Katolički list*, 48/1897., 73—74, 81—84, 89—90, 97—98, 105—107, 113—114.

²⁶ *Isto*, 81.

književnosti, umjetnosti i o svim drugim granama ljudskog zanimanja, uključujući, dakako, i politiku.³⁷

Upravo su to osnovne karakteristike novopokrenutog časopisa, koji je imao biti *stražom*, uistinu *hrvatskom* stražom, koja će pomno motriti na manifestacije liberalizma. Revija je dosljedno odgovorila svojoj temeljnoj nakani, što je vidljivo već iz letimična pregleda glavnih članaka.³⁸ Još su to bjelodanije govorili redoviti izbori iz hrvatske duhovne produkcije na koje se revija kritički osvrkala.

Prve reakcije i dalekosežne posljedice

Časopis je, izgleda, dobro prihvatilo dio svećenstva, a osobito studenti bogoslovlja.³⁹ Kako je *Hrvatska straža* bila revija s određenim intelektualnim pretenzijama, njezini nesvećenički protivnici bili su rjeđi nego u slučaju popularnoga katoličkoga tiska. To, dakako, ne znači da su pojedini listovi propustili upozoriti na opasnost od »klerikalizma«, koji se navodno propagirao u novoj reviji. Najčešći kritičar Mahničeve revije bio je riječki *Novi list*.⁴⁰ Od drugih listova treba spomenuti zagrebačke *Pokret* i *Savremenik*, splitsko *Jedinstvo*, dubrovačku *Crvenu Hrvatsku* i osječku *Narodnu Obranu*. Začudo, politički raspoloženom S. Radiću ova je vrlo kritička revija bila nezanimljiva, pa čak i onda kad je bio osobno prozvan.⁴¹ Aludirajući na poslovičnu mentalnu sporost Tirolača, Antun Radić je nazvao ljude oko *Hrvatske straže* »hrvatskim Tirolcima«.⁴²

Iako su katolički krugovi općenito izrazili dobrodošlicu *Hrvatskoj straži*, kritički se osvrćući tek na pojedinačne članke u njoj,⁴³ bilo ih je koji

³⁷ Takav lik biskupa Mahnića izranja i iz pera njegova bliskog suradnika svećenika I. Butkovića; usp. I. Butković, »Ideje vodilice presvijetloga biskupa Dra. Antuna Mahnića«, *Luč*, 6/1910.—11., br. 5, 190—203. Lj. Maraković, također njegov sljedbenik, kasnije je pokušao ublažiti značenje Mahničeva radikalizma: »Ali treba imati na umu, da taj radikalizam nije bio nikakvo uporno jahanje na pojedinim frazama ni više ili manje zlorado upiranje prstom u protivnika umjesto u sebe sama, nego je to bio solidan sistem znanja, vjerran prosvijetljen dubok um, bogat suptilnim poznavanjem kršćanske filozofije i teologije, vječno svjež i vječno dobar, gibljiv, jasan, pronicav.« (Lj. Maraković, »Mahnić — prilikom dvadesete godišnjice njegove smrti«, *Luč*, 36/1941., br. 6, 3).

³⁸ Evo naslova nekih članaka: »Zadaća kršćanske filozofije u XX stoljeću«; »Liberalizam i liberalni katolicizam«; »Zvanje katoličkih svetovnjaka u naše doba«; »Lav XIII i moderno društvo«; »Nije lijepo što nije moralno i istinito«; »Otvoreno pismo predsjedniku Matice Hrvatske«; »Katolička Crkva i rodoljublje«; »Je li vjera privatna stvar?«. Dobar dio ovih članaka izlazio je u nastavcima, a nerijetko im je autor bio sam biskup Mahnić.

³⁹ Usp. Božanić, n. dj., 139—140.

⁴⁰ Usp. *Novi list*, 1904., br. 23, 56, 65, 69, 71, 73.

⁴¹ Usp. HS, 1/1903., 596; 2/1904., 127—131, 250—251, 259, 611—612, 746—748. Jednoć se *Hrvatska straža* (5/1907., 400) potužila da S. Radić ne odgovara na njezine kritike.

⁴² Usp. HS, 2/1904., 260—261.

⁴³ Među ovima su *List dubrovačke biskupije*, đakovački *Glasnik biskupije bosanske i srijemske*, pa i KL. (Usp. HS, 1/1903., 601—604).

su joj se suprotstavili. Zagrebački *Katolički list*, koji je uređivao Stjepan Korenić, bio je mišljenja da je nova katolička revija »suvišna« i da je dosljedno ne može »niti oglasiti niti preporučiti«. Glavni razlog Korenićevoj nelagodi pri pojavi časopisa bila je, po njegovoj ocjeni, prevelika rascjepkanost postojećih snaga. Ilustrirao je to i detaljem da se samo u Zagrebu u posljednjih pet godina pojavilo 112 listova od kojih je, dakako, velika većina iskusila i svoj zalazak. Osim toga, svećenstvo, koje je bilo glavni podupiratelj katoličkih listova, toliko je osiromašilo da ne može uzdržavati još jedan list. Možda je kod Korenića bilo i sebičnih primisli pri kritici pojave časopisa. Argumentirao je kako će *Hrvatska straža* u mnogočemu udvostručavati *Katolički list*, kojemu je bio urednikom. Uredništvo je, dakako, otklonilo takav sud i izrazilo nadu da će sa zagrebačkim listom »živjeti u miru i bratskoj slozi«. Izgleda da mir ipak nije bio potpun. Simpatizeri *Katoličkog lista* zamjerali su »prenapetost« Mahnićeve revije, na što se uredništvo čudilo kako zagrebačko katoličko glasilo nije smoglo neku ohrabrujuću riječ za njihov predani rad.⁴⁰

Primjedba o »prenapetosti« nove revije bila je na mjestu. Osnovni stav *Hrvatske straže* bio je obrana katoličkih stajališta. To je bila obrana po svaku cijenu i obrana stajališta koje je smatrala katoličkim. Obranaški stav Mahnićeve revije nije se očitovao samo u njezinu naslovu; bila je shvaćena kao straža koja budno prati na opasnosti i na njih reagira. Dojam je bio pojačan podnaslovom »Antemurale Christianitatis«, što je značavalo kako će časopis stajati na braniku kršćanstva riječju kao što su ga nekada hrvatski preci branili mačem. Stoviše, po Mahnićevu shvaćanju, bitna je karakteristika Crkve da »vojuje« protiv svih onih koji na nju navaljuju. Stoga je kod njega bila česta vojna terminologija; vjernike je uspoređivao s vojskom, a njihov položaj s ratnim stanjem.⁴¹ Problematičnost pristupa *Hrvatske straže* najviše se očitovala u radikalnom isključivanju mogućnosti drugačijeg gledanja na filozofsko-teološke, kulturne i vjerske fenomene, gledanje koje ipak ne bi izlazilo iz okvira katoliciteta, što su zamjerali i neki crkveni ljudi, primjerice, A. Bauer i J. Pazman.⁴²

Neprijeporno je da je Mahnićev krug oko *Hrvatske straže* dobrano pridonio povećanju antagonizma između crkvenih i svjetovnih djelatnika, što je za izravnu posljednicu imalo pojačani antikolicizam. Nije ovo prigoda da se progovori o njihovom utjecaju preko Hrvatskoga katoličkog

⁴⁰ S. Korenić, »Da li nam je potrebit još jedan bogoslovni časopis?«, *KL*, 54/1903., br. 6, 61-63. Zanimljivo je da se Korenić nije pokazao dobrohotnijim ni prema omladinskom društvu *Hrvatska* u Beču, koje je podržavao Mahnić. Naime, tražio je polovicu cijene koštanja za slanje *KL* društvu iako ga je slovenskom omladinskom društvu slao besplatno. (Usp. I. Butković, »Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Hrvatska' u Beču«, *Nepredavana predavanja*, Beč, 1905., 13).

⁴¹ Usp. *HS*, 1/1903., 144.

⁴² Usp. *isto*, 602.

⁴³ Usp. A. Mahnić, »Zvanje katoličkih svjetovnjaka u naše doba«, *Hrvatska straža*, 1/1903., 11.

⁴⁴ V. *Hrvatska straža*, 7/1909., 2-3.

pokreta,⁹ ali je bio supstancijalan. I tu je Mahnićovo djelo urodilo, ne uvijek njegovom krivnjom, lošim plodovima. No, više bi me zanimalo zaključno istaknuti posljedice duhovnog raspoloženja protiv kojega je Mahnićev krug reagirao. Uistinu, te posljedice se osjećaju i danas, ne samo u duhovnom ozračju nego i u historiografskim predrasudama.

Legitimno je zaključiti da je hrvatski duhovni prostor kako se stoljeće primicalo svome istjeku hrlio natrag u *devetnaesto* stoljeće. Kako je pak obilježje toga stoljeća bio liberalizam i prateći protuklerikalizam, i u hrvatskim se zemljama sve jače osjećala prisutnost borbenoga protu-crkvenog raspoloženja. S time je i položaj Katoličke crkve slabio. Većina crkvenih ljudi, međutim, prihvaćajući da se događa nešto novo i na hrvatskoj sceni, nije mogla ili nije znala suočiti se s tim novitetom. Kako je novi sekularni duh imao malo strpljenja za slušanje starih teoloških objašnjenja o podijeljenim nadležnostima Crkve i države, sve oštrije sukobljavanje službene Crkve i sekularnog duha bilo je neizbježno. Više od sukoba različitih političkih viđenja, bio je to sukob dvaju različitih svjetonazora i dviju suprotstavljenih antropologija. Liberalizam, i njegovi hrvatski promicatelji naprednjaci, braća Radić, F. Supilo, masoni i dr., imali su pred sobom optimističnu sliku čovjeka, poimanje u kojem je uvijek ostajalo mjesto za čovjekovo usavršavanje, »napredak«, »progres« pod blagotvornim djelovanjem izobrazbe i tehnološkog napretka. Slika je to čovjeka gdje ne ostaje puno mjesta za osjećaj krivnje, za pesimizam i negativitet, ali ni mnogo mjesta za odnos prema transcendentnim vrednotama, religijskim nazorima. Najmanje je ostalo mjesto za Crkvu, vjerniku posrednicu između Boga — kojega je za liberale opstojnost upitna — i ljudi, kojima je takva pomoć ionako suvišna. Umjesto Crkve, i dominacije aristokracije, liberali su nudili ustavnu monarhiju, gdje se sredstvima zakona, reda i discipline ljudi mogu dovesti do savršenijeg oblika bivstvovanja. Crkvena teologija 19. stoljeća, pak, nije mogla prihvatiti takvu antropologiju. Iako je u njoj bilo mjesta za napredak i progres (obraćenje, tj. radikalna promjena eminentno je kršćanski koncept), zbog raznih razloga u Crkvi se ustalila pesimistična antropologija, slika čovjeka ranjena grijehom i skršena nemoci da se pridigne vlastitim snagama. Crkva je mislila o sebi kao cjeliteljici takva čovjeka, koja, malim pomacima (moralnom izgradnjom, sakramentima, a na socijalnom planu milostinjom) i držeći pod kontrolom društvena i politička zbivanja, vodi čovječanstvo njegovoj vječnoj sreći. I Crkva je naglašavala red, ali poredak stvari je bio različit; dok je u liberalnoj državi red imao biti u službi ustava i države, u Crkvi je red trebao služiti očuvanju Crkve na vrhu hijerarhijske ljestvice.

Ipak je upravo markantno da, iako su svećenici zastupali crkvene interese, nikad na hrvatskom etničkom prostoru nisu stvarali, ni stvorili, ideologiju temeljenu na vjerskim premisama; još od ilirizma, katoličko svećenstvo se uvijek i samo zalagalo za *sekularne* ideologije. Potkraj 19. stoljeća, događali su se u tom smislu sitni pomaci. Umjesto sekularnih ideologija za nacionalno oslobođenje, crkveni su ljudi počeli ekspe-

⁹ V. Jure Kristo, »Katoličko organiziranje i politika: Počeci Hrvatskoga katoličkog pokreta«, *Croatia Christiana periodica*, 15/1991., br. 28, 86-104.

rimentirati stvaranjem nacionalne ideologije na vjerskim premisama. No, kako nisu imali iskustva, nisu se mogli pohvaliti ni uspjesima.

Problem je ionako bio drugdje, i bio je dvostruk. S jedne strane, događao se nesporazum zbog uporabe različitih idioma nesposobnih uspostaviti međusobnu komunikaciju. S druge strane, bio je to izraz nemoći crkvenih ljudi. Naime, kako katolička teologija nije mogla slijediti premeštanja na društveno-političkom polju, sve se više predstavljala kao reakcionarna snaga, stvarnost koja dolazi iz drugoga svijeta i govori nerazumljivim jezikom. Jezik crkvene teologije s kraja 19. i početka 20. stoljeća nije bio nerazumljiv stoga što bi mu sadržaj poruke bio pristupačan, nego što mu je forma dolazila iz nekih prošlih vremena. Dok su liberali govorili o uvođenju zakonodavstva koje bi zemlju učinilo sličnijom drugim liberalnim zemljama carevine i ostatka svijeta, crkveni su ljudi govorili o tome kako to prestrukturiranje narušava sliku svijeta u kojoj i Crkva i država imaju svoja definirana mjesta u fito razrađenim društvenim ulogama. Kako je vrijeme odmicalo, idiomi su postajali sve nerazumljiviji jedan drugome.

Dakako, više od komunikacijskih problema, ideološki sukob potkraj 19. stoljeća na hrvatskim prostorima ticao se i položaja Katoličke crkve. Kao i drugdje i ranije u ostatku Europe i svijeta, liberalima je Katolička crkva samo smetala u ostvarivanju njihove idealno zamišljene države reda, rada i zakona. Stoga su oni neprestano nastojali suziti Crkvi krug djelovanja i zatvoriti je koliko god je to moguće u zidove sakristije. Crkva, pak, naviknuta na prominentno mjesto u društvu i ucijepljena u život najširega kruga hrvatskoga naroda, smatrala je svoje polagano istiskivanje s političke pozornice direktnom opasnošću po sam svoj život. Ali i ovdje je nesposobnost komunikacije bila presudna. Ni jedna ni druga strana nisu mogle »čuti« argumente suprotne.

Iznenadujuće, ideološka i interesna sučeljavanja s prijeloma stoljeća imala su neočekivane posljedice za susjednu historiografiju. I tu se potvrdila maksima da povijest pišu pobjednici. Naime, usprkos vjeri u vlastitu snagu, Crkva je u mnogočemu bila pobijeđena. U najmanju ruku, sile koje su se sučeljavale s njom pomaknule su je na periferiju društvenih zbivanja ili su i neke njezine vlastite snage kooptirale u svoj program. Dolaskom izričito protukatoličke ideologije na vlast (1945.), Katolička je crkva faktično svrstana u kategoriju pobijeđenih. Historiografija je samo slijedila tu logiku. Zapravo, u ideologiziranoj hrvatskoj historiografiji sve je katoličko automatski bilo osuđeno kao reakcionarno i nazadno, osim ako je bilo u nekakvu suglasju s dominirajućom ideologijom. Tu treba tražiti značenje pojma »klerikalizam«, koji je, kako smo vidjeli, liberalizam proizvoljno nametnuo hrvatskom društvu potkraj prošlog i u početku ovoga stoljeća. Na taj liberalizam nadovezao se ideologijski pristup zadnjih pedeset godina.

Ne treba posebno naglašavati da takva historiografija zavređuje osudu. Uzimamo primjer »klerikalizma«. Dovoljno je istaknuti da je ono što je (hrvatska) historiografija nazvala klerikalizmom predstavljalo gledanje nekih katoličkih krugova na početku 20. stoljeća na društveno-političku stvarnost kroz prizmu katoličkog učenja, kako su ga ti krugovi razumijevali. Također, posrijedi je samorazumljivo nastojanje da se to gle-

danje primijeni na cjelokupnu društveno-političku stvarnost. Samorazumljivo je, jer je u naravi tako sveobuhvatnoga gledanja na stvarnost da je oblikuje po svome modelu, tj. da se u svakom segmentu stvarnosti osjeti prisutnost toga specifičnog gledanja ili ideje (ideologije). O načinu primjene katoličkih načela na društvenu stvarnost mišljenja su sezala od nemišljanja u političku sferu do nastojanja da se putem katoličkih političkih stranaka postigne željeni cilj. Ocjena tih nastojanja i varijacija unutar njih mora se temeljiti na analizi povijesnoga konteksta iz kojeg su ona izrasla i u svjetlu subsekventnih povijesnih događanja. Jedno je, pak, neosporno: nedopustivo je ocijeniti ta nastojanja negativno samo zato što su imala katolički (ili bilo koji drugi vjerski) predznak. Sasvim je pak na mjestu vrednovanje tih katoličkih nastojanja s gledišta točnosti njihove analize svijeta u kojem su djelovala i s gledišta razumijevanja katolištva i njegove sposobnosti da odgovori na izazove vremena. Možda će netko zaključiti da su neke struje unutar hrvatskoga katolicizma s početka stoljeća shvaćale kršćanstvo preusko — što u kontekstu kršćanstva može značiti i krivo — te, stoga, nisu bile ni sposobne pravilno ocijeniti društvenu situaciju i adekvatno odgovoriti na njezine potrebe. Takav bi zaključak bio dopustiv, jer sam po sebi nije prejudiciran nikakvim ideologijskim predlošcima. Dakako, pretpostavlja se da se takav zaključak temelji na podrobnoj povijesnoj analizi.

Umjesto »klerikalizma« potrebno je pronaći prikladnije jezične formulacije, formulacije koje će adekvatnije odražavati stvarni povijesni sadržaj. Podsjetimo se da je postojao odlučniji nastup protukatoličkog liberalizma potkraj 19. stoljeća, koji su zastupali ban Khuen, organizirano slobodno zidarstvo i nezavisni liberali. Na taj se liberalizam početkom stoljeća nadovezao mnogo agresivniji tip liberalizma Napredne omladine. S druge strane, među katoličkim svećentvom postojale su različite struje i zasigurno nejednaki pogledi na politički i opći položaj hrvatskoga naroda u Monarhiji.²⁸ Ograničavajući se na bansku Hrvatsku, može se reći da je cjelokupno svećentvo bilo rodoljubno, ali nije postojalo jedinstvo glede načina rodoljublja. Malobrojno svećentvo u vladinoj stranci zastupalo je mišljenje da najbolje koristi narodu i Crkvi tijesno suradujući s legitimnim zastupnicima Monarhije te na taj način »izbijajući« nekakvu korist za poboljšanje teškog položaja seljaštva. Imali su i teološko opravdanje za svoje stajalište, opravdanje koje se temeljilo na koncepciji svećeništva kao vođe naroda. Budući da su svećenici vođe, a ne vođeni, moraju biti pri vodećoj stranci.²⁹ Brojnije katoličko sve-

²⁸ Za ideološku interpretaciju uloge katoličkog svećentva u bunama 1903. godine v. V. Bogdanov, *Hrvatski narodni pokret 1903/4*, Zagreb, 1961., 259—274. Bogdanov je na svaki način htio pokazati da katoličko svećentvo nije imalo nikakve, osim negativne, uloge u podizanju narodne bune. Navodi koje upotrebljava, međutim, upućuju na suprotan zaključak. I J. Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Buenos Aires, 1960., 17, griješi kad tvrdi da su i »klerikalci«, kao liberalci i socijalisti, u razdoblju 1902.—1905. prihvaćali »fikciju narodnog jedinstva Hrvata i Srba«. »Klerikalci«, i to samo neki, prihvatili su tu fikciju dosta kasnije, tek od 1912.

²⁹ Usp. istup svećenika Makse Šnapa na saborskoj sjednici od 1. veljače 1904. godine u SZHS za god. 1904., dio I., 340—353.

ćenstvo u opozicijskim strankama najčešće se nije osvrtao na vladajuću stranku, iako je povremeno i trenutačni politički interes bio bitan.²⁴ Oni su se uglavnom zalagali za veća politička prava hrvatskog naroda u cjelini, napose seljaka, i nerijetko su se glede tih pitanja slagali s naprednjacima i drugim liberalnim grupacijama i pojedincima.²⁵

Teško je u tim nastojanjima pronaći klerikalizam. No, postojalo je unutar hrvatskoga katolicizma, kao i drugdje, nastojanje da se na organiziran način predstavi i brani katoličko viđenje svijeta kao i njegovo društveno i političko uređenje. To je organizirano djelovanje postalo prepoznatljivo kao »katolički pokreti«. Biskup Mahnić, napose s revijom *Hrvatska straža*, bio je jedan od najzaslužnijih pojedinaca za organiziranje i usmjeravanje katoličkog pokreta na hrvatskim prostorima. Ne ulazeći u detaljniju analizu toga gibanja, sasvim je očito da se ni tu redovito ne može govoriti o klerikalizmu ili volji za kleričkim osvajanjem vlasti i susljednim kontroliranjem društva.²⁶ Umjesto klerikalizma, može se govoriti o predanu katolicizmu, gorljivu katolištvu, možda čak i zelotnu katolicizmu.

U historiografiji, koja nije bila pod neposrednim utjecajem pojedinih ideologija, prihvaćen je izraz »politički katolicizam« za označavanje upravo onih nastojanja o kojima je bilo riječi u ovom članku. Iako je to sretniji izbor od klerikalizma, čini mi se da ni on posve ne zadovoljava. Moglo bi se, naime, zaključiti da postoji razlika između »političkoga« i »nepolitičkoga« katolicizma. S obzirom na povijesno iskustvo koje ne poznaje vrijeme kada kršćanstvo (i katolicizam) nije nastojalo biti i »politički« prisutno i utjecajno, to je razlikovanje slabo utemeljeno. Najprimjerenije bi, čini mi se, bilo govoriti o organiziranom ili organizacijskom katolicizmu kada je riječ o gibanjima unutar hrvatskoga katolicizma od kraja 19. do polovice 20. stoljeća, preciznije do 1945. godine. Vidljivo je, naime, da je jedna od bitnih karakteristika toga gibanja osnivanje raznih organizacija i djelovanje u njima. Još je značajnije da su ti katolički aktivisti imali jaku vjeru u moć *organizacije* kao najprikladnijeg i najučinkovitijeg sredstva za prenošenje katoličkih ideja na društvena zbivanja. S vremenom je ta vjera prerasla i u vjeru u *političku* organizaciju. To je, međutim, posebna tema.

Za sada, predlažem upravo izraz organizirani katolicizam kao sredstvo nužnog prevladavanja nesretne imenice »klerikalizam« i izvedenog pridjeva. Dakako, predlažem semantičku promjenu u nadi da će ona označavati početak stvarne promjene odnosa historiografije prema određenim segmentima katolištva na hrvatskim prostorima.

²⁴ V. »Proglas nekolicine svećenika senjsko-modruške županije« u SZHS za god. 1903., dio I., 60–61, u kojem se kritizira oportunitizam pojedinih svećenika.

²⁵ Usp. V. Bogdanov, *n. dj.*, 264–267.

²⁶ V. Jure Kristo, *Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1913.; Isti, »Katoličko organiziranje i politika«.

SUMMARY

FAR-REACHING CONSEQUENCES OF A WRONG ATTRIBUTION:
WAS THERE ANY CLERICALISM AMONG CROATS?

Standard evaluation of Croat historiography is that the end of the nineteenth century saw the appearance of clericalism, that is, an effort of the Catholic hierarchy to subject all social and political life to its control. One of its motors was allegedly the journal *Hrvatska straža*, which was started by bishop Antun Mahnić ninety years ago. Closely scrutinizing the times when the journal appeared, the author shows that the judgment regarding clericalism is unfounded. It is true that the Catholic journal was overly sensitive to all social movements and that, being antagonistic to all new ideas, it contributed much to the antagonization of the Croat spiritual space at the turn of the century. However, the historians have not so far taken seriously into account the fact that there was opposition to the journal among Catholics themselves, and that otherwise there was much political pluralism among priests. Moreover, there was no serious attempt among Catholic priests to create an ideology on exclusively religious premises; the priesthood exclusively advocated secular ideologies.

The author suggests avoiding the term »clericalism« to designate the movement among Catholics from the turn of the century until the beginning of the World War I; he proposes the term »organized Catholicism«, instead.